

Віктор МАЛАХОВ

ПОКЛИКАННЯ УЧНІВСТВА

Тема, означена в заголовку, гранично широка, проте, наскільки я розумію, у ній закладена власна екзистенціальна конкретність. Ця конкретність укорінена в нашому внутрішньому досвіді, сформованому, у свою чергу, глибокою, такою, що об'єднує різні часи, культурною традицією, згідно з якою, людина є Істотою, яку можна і необхідно виховувати, навчати, освічувати й наставляти. Хоч би який, часом, наївний, суперечливий чи одіозний вигляд мало це основоположне переконання, хоч би як хвилювали уми чергові його спростовувані, усе-таки, саме воно, зрештою, споконвіку визначало сутність головного зусилля європейської цивілізації, що долало як ненависництво до ближнього, так і байдужість щодо його помилок.

Цілком зрозуміло, що у християнському світі, у християнському житті це переконання із самого початку, буквально з перших євангельських сцен не могло не набути найяскравішого втілення. У своїй «Поетиці ранньовізантійської літератури», яка вийшла вже чверть століття тому, С.С. Аверинцев проникливо описав, зокрема, своєрідний культурний хронотоп «світу як школи»¹, що формується у старозавітній і античній традиціях, але такого, що повноти набуває лише з утвердженням християнства, – хронотоп, котрий передбачає всезагальне «довічне учнівство»² у єдиного Наставника – Христа.

І в наші дні, як неважко переконатися, образи учительства та учнівства зберігають свій цілісний екзистенціальний зміст, «Бути учнем», «бути навчителем» – ми розуміємо ці поняття як принципові можливості нашого життя і одні з найближчих. А відтак, перебуваючи хоч би певною мірою в руслі означеної традиції, важко, «коли життя пройшов до половини», йдучи все далі й далі, не запитувати самого себе, а що ж ти являєш собою як учитель, який приклад подаєш людям нового покоління; не мучитися усвідомленням негідності власного буття; не відчувати

у собі тяжкий тиск імперативів педагогічної поведінки. Подібні сумніви і хвилювання й справді невимовно важкі й болючі, але ж, мабуть ще ділком доречне й контрзапитання: а чи й справді такий уже всезагальний зміст має саме покликання учительства? І більше того: чи добре це, чи повинно так бути, щоб учитель, тобто той, хто вже здійснює своє покликання, завжди залишався саме учителем і тільки ним – у всьому і до кінця?

Подібним чином запитувати самого себе нас зобов'язує Євангеліє Христове, де сказано: «А ви вчителями не звіться, – бо один вам Учитель, а ви всі брати... І не звіться наставниками, бо один вам Наставник, - Христос» /Мт. 23: 8. 10/. І ще в ап. Якова читаємо: «Не багато хто ставайте, брати мої, учителями, знаючи, що більший осуд приймемо. Бо багато ми всі помиляємось» /Як. 3:1-2/. Найближчий зміст обох висловлювань цілком зрозумілий із контексту – не може бути інших учителів поряд із Христом, і гріхи того, хто повчає, найтяжчі перед Всевишнім. Але зміст подібних висловлювань Св. Письма не може не мати відношення до загального людського досвіду, абсолютною мірою якого і постає Христос. Спробуємо ж вникнути: що являє собою буття-учителем і що морально проблематизує це покликання як покликання людське з точки зору християнських цінностей?

І перш за все – що являє собою, у проекції на найпростіші очевидності нашого існування, сам хронотоп школи? Цілком очевидно, школа – місце, де людину чогось навчають, у цьому її суть і її призначення. Отже, будь який елемент досвіду спілкування тут, у школі, має бути наповнений навчальним змістом: учням треба вчитися. І, водночас, цей досвід має бути принципово відтворюваним. Те, чого учень не засвоїв сьогодні, він повинен мати можливість засвоїти завтра. Повторення - мати навчання. Однак підпорядковим повноті закладеного змісту і в дії своїй якості – відтворюваним може бути /що не менш очевидно/, лише дещо відокремлене від спонтанності, непередбачуваності, надмірності власного буття – і зафіксоване, «зупинене» як своєрідний, дидактичний засіб. У шкільному світі буття підпорядковане педагогічному ритмові, мірі й доцільності. Тут учень може бути співмірно покараний за недбалість, але не може бути скалічений: нічого непоправного з ним, школярем, *ex definitionem* статися не може. Ризики, конфлікти, трагедії зовнішнього світу обходять шкільну

обитель на відстані; їхнє вторгнення загрожувало б катастрофою для школи.

Ну, а що ж учитель? Знову ж таки - трюїзм, що вчити він має не тільки словом, а й ділом і власним життям. А це означає, що не лише слова і вчинки свої, а й саме життя він, як учитель, зобов'язаний втілювати у певне творіння змісту – творіння, відокремлене, повторюю, від непередбачуваності цілісного буття, з якого й сотається нить буденного людського існування. Звідси особлива, незмірна печаль учительства як такого: за великим рахунком, учитель, крім усього іншого, не може не бути своєрідним репетитором життя. Використовуючи влучне слово М. Бахтіна, школа – це його безвихідь: тут його рубіж і стояння перед Богом. У моральній рішимості нести цей щоденний хрест - гідність покликання вчителя. Але, як бачимо, це покликання не може бути співмірним із загальною людською долею на Землі, не може вивищувати або титулувати її, слугувати підсумком людської діяльності.

Чи можуть бути якісь альтернативи щодо викладеного розуміння екзистенціального статусу учительства? Звісно, що так! Перш за все, наш погляд на сутність та гідність учительства зовсім зміниться, якщо прийняти припущення, що цілісного буття, наддостатнього відносно твореного учителем змісту, і не існує зовсім, що все у житті підпорядковане певному верховному, раз і назавжди усталеному смислового порядку /або, якщо хочете, певному Першотекстові/, від імені якого і провіщає учитель. О, тоді вчитель, безумовно - перша особа у світі людському; тоді для людини не може бути покликання вищеого, аніж бути учителем, гуру, причетним до заповітного знання. Більше того, учительство при такому його осягненні постає заледве чи не Іпостассю деміургії. Однак саме проти подібного звеличення учительства «книжників і фарисеїв», як відомо, і повставав Христос.

Нарешті, ще один альтернативний образ учительства, єдино освячений Євангелієм, відкриває нам Сам Син Людський: «смерть смертю здолавши», а отже, здолавши і стихійність і трагізм світового буття із самої його серцевини, найстражденнішої Його точки, поєднавши повноту божественного всевідання із по-дитячому безоглядним: «Та проте – не Моя, а Твоя нехай станеться воля!» /Лк. 22:42/, тут і тепер, у серці приголомшеного земного світу явивши на всі часи пошукуваний

і рятівний смисл – Христос во Істину постає Учителем: «Я – дорога, і правда, і життя» /Лв. 14:6/. І тернистий шлях слідування Христу передбачає для тих, хто йде за Ним, здатність до самопожертви, з якою, також тут і тепер, за благодаттю народжується неповторний для кожного смисл особистого буття. У цьому – основа Христового учительства; втім, Гідне висвітлення цієї теми виходить далеко за межі можливостей автора цих рядків.

А повертаючись до сказаного вище, можна, здається, зробити висновок про те, що релігією і культурою, які справді ставлять живу таїну буття і диво любові вище за будь-який готовий смисл і текст, покликання учительства не може розглядатися як ціннісна домінанта людського життя або його всезагальне призначення. Одначе такою всезагальністю володіє інше покликання, прямо визначене нам Євангелієм, – покликання учнівства: “... приходь та й іди вслід за мною” (Мт. 19:21) – це звернено до кожного.

Так само як і при розгляді феномена учительства, тут я не можу торкатися того надзвичайно високого етосу учнівства, що заповідав Своім апостолам і найближчим учням Сам Христос. Вдумаймося, як радив засновник екзистенціальної феноменології М. Гайдеггер /утім, задовго до нього про щось подібне говорив і Арістотель/, в те, що “найближчим чином і переважно є в свому буденному повсякденні”³. при такому погляді стає очевидним: якщо для вчителя, як сказано, школа – це безвихідь, то для учня все не так: для нього крізь шкільну настановчу розміреність завжди прозирає прваблива і дещо страшна водночас перспектива “справжнього”, “дорослого”, “істинного” життя, з яким він дедалі більшою мірою себе співвідносить, – того життя, в якому, за словами поета, “дихає доля і ґрунт під ногами”. Маючи для себе цю перспективу, учень може дозволити собі певну недбалість, ті чи інші недоліки – той не учень, хто не помиляється. Учителю ж дозволити зробити собі послаблення, виявити свою неспроможність – незмірно страшніше. На відміну від учителя, учень субстенційний: є в ньому певна внутрішня пружність, котру вчитель має долати і перетворювати, часом змушений ламати – але зрештою заради самого ж учня, заради любові до нього, знаходячи в турботі до нього опору, енергію і смисл власного буття.

Одначе, у нинішньому світі це досить-таке тривіальне співвідношення набуває в окремих своїх аспектах чи не

трагічної гостроти. Ця гострота спричинена загальною ситуацією, на мій погляд, для нинішніх “постатеїстичних” суспільств. Річ у тім, що внаслідок надто добре відомих причин населення країн, які зазнали припад комуністичного режиму, у переважній більшості втратило можливість традиційного церковного прихистку, а з ним – можливість пійти до сповіді, причаститися, мати духовних наставників. Нині ми бачимо як порушені і зруйновані форми церковного життя потроху, а з часом і досить активно, відновлюються, але все ж переважним залишається такий стан, коли люди, що втратили уже кілька поколінь тому духовні навички, здатність і способи спілкування, необхідні для сповіді, причастя, соборного молитовного єднання перед Богом, однак відчувають, часом мимовільну, проте глибоку потребу у всьому цьому. І ось ми бачимо – можливо, у цьому і полягає “постатеїзм”, – як сповідальність, молитовність, почуття спільної вдячної причетності пронизують і заповнюють собою найнесподіваніші, здавалося б, сфери вираження людської культури – і виникають, на тлі кризи власне релігійної свідомості, велика сповідальна поезія ХХ ст., навіть такі дивовижні феномени, як сповідальний джаз або рок – хіба це не так? – не кажучи вже про численні, часом ледь помітні, проте сповнені духовного смислу найтонші деталі і нюанси нашої повсякденної поведінки і нашого спілкування...

У всьому цьому, зрозуміло, можна і необхідно бачити наслідки страшної духовної катастрофи, котрій, на жаль, ще судилося відбиватись і на нашому повсякденному житті. Але, можливо, у самому описаному феномені для нас закладений і певний навчальний смисл, природу якого ще необхідно з’ясувати. Як нам узагалі бути із грандіозним досвідом ХХ ст., що розкрив у людському естві стільки жахливого, і водночас, виявив таке несподіване внутрішнє світло, таку силу спротиву зла, такі і ресурси співчуття, любові, натхненної творчості? Невже від усього цього треба просто відмахнутися, як од безглуздої омани, чи спробувати /що іще безрадніше/, відшукати для всього цього якісь полочки або схованки у нашому непорушному на всі часи розуміння життя? Але де нам узяти такі схованки?

Проблема сучасного учнівства також, гадаю, вплітається в означений контекст. Мова, звичайно, не про нинішні школи або вузи, хоча і про окреме з того, що в них відбувається, – також.

Оскільки й там йдеться про глибинне екзистенціальне налаштування учнівства, ми часто можемо спостерігати таку ж саму картину. Втративши живий зв'язок з конкретними наставниками в рамках конкретної традиції, – представники нинішніх поколінь, наші сучасники, котрі думають і шукають, зовсім не позбавлені, однак, самого етосу учнівства, нездоланого потягу знаходити й осягати прихований смисл буття, перетворюючи його на смислову визначеність власного життя, довірливо дослухатися до змістовного слова, розширювати і поглиблювати межі розуміння світу і свого місця в ньому.

Ясна річ, багато що в сучасній дійсності протистоїть згаданому етосу учнівства, відкрито або приховано руйнує його – без шкоди, зрозуміло, для, повсюдно визнаної серйозною та гідною, справи поглинання різноманітних “ноу-хау”. Агресивне самоствердження, брутальне ставлення до всього високого і достойного, гедоністичний індивідуалізм, безкрилий і безглуздий прагматизм – усі подібні прояви духу часу єдині в тому, що людина, підвладна їм, екзистенціально нездатна бути справжнім учнем, допитливо й самовіддано вникати в істини, здатні висвітлити по-новому її власне існування.

Утім саме покликання учнівства в нинішніх умовах може набувати різноманітних, багато в чому альтернативних форм. Так, учнівство нерідко зводять до простого заучування того, що вже було досліджено, встановлено, пізнано іншими, в інших життєвих та історичних обставинах, – так би мовити, до навчання за чужим конспектом або шкільним підручником, якщо не за шпаргалкою, котра годиться на всі випадки життя. “Чого, мовляв, іще дошукуватися, над чим іще ламати голову, якщо ось вона, у такому-то параграфі, єдино надійна, заделегідь дана відповідь на всі твої можливі і неможливі запитання. Сиди, вчитуйся, вникай!” Треба сказати, що саме такими сумлінними, однак далекими від справжньої творчої допитливості учнями нас, незрідка, бажано бачити, і аж ніяк не лише в духовній сфері. У політиці, економіці, культурі, у звичайному налагоджуванні звичайного людського життя на нас, мешканців СНД, наші нинішні доброзичливі незрідка дивляться як на таких собі несумлінних учнів, зобов'язаних засвоїти і скласти викладений їм короткий курс демократії, менеджменту, пристойних манер. І такий підхід має свій резон. І дечого із запропонованого таким чином нам справді варто

вчитися. Краще бути учнем-конспектувальником, аніж не бути ніяким.

Однак учнівство духовне, про яке, власне, тут і йдеться, сьогодні, можливо, менше, ніж будь-коли, може бути зведене до простого школярства – хоча і більше, ніж будь-коли передбачає останнє. Розірвану традицію, розірвану пам'ять, потоптані святині духу необхідно відновлювати, і в багатьох відношеннях відновлювати буквально – інакше ми втратимо їх назавжди. Треба заново, з належним пошануванням вникати у стародавнє благочестя, глибоке багатство святоотцівської, навчальної, агіографічної літератури, забуте і неусвідомлюване нами сьогодні. Треба вдумуватися, вчитуватися у поживтілі сторінки старовинних книг, сумлінно зіставляючи з прочитаним порухи душі і серця...

І все-таки допитливий, розумний учень ніколи не відмовиться від гостроти власних духовних запитів, ніколи не закрие очі на велику, пульсуючу таїну справжнього буття, не обмежену жодними рамками заготовлених відповідей, а також від неповторності власного покликання в цьому бутті. Це тим більше справедливо, якщо враховувати змальовану вище духовну ситуацію нашого часу. Такий учень вчитиметься і в самого життя, дошукуватиметься його внутрішнього смислу, – а наставникам його у цій справі варто б прислухатися до думки глибокого сучасного мислителя: “Смислами я називаю відповіді на запитання. Те, що на жодне запитання не відповідає, позбавлене для нас смислу”⁴. Ставлячи свої запитання до життя та буття і шукаючи осмислені відповіді на них, такий учень, природно, не задовольниться “зручними” шпаргалками, йому будуть властиві і певний скепсис, тобто дух дослідництва, і неодмінні періоди зосередженого, усамітненого пошуку – той стан духовного “буття в шуканні”, котрий був так глибоко досліджений чудовим російським філософом недавнього часу Генріхом Батищевим⁵.

Безумовно, що, при розгляді ситуації сучасного духовного учнівства в її найзагальнішому екзистенціальному й історичному контексті, – а в такій постановці питання є, як сказано, своя конкретність, – приклад, раз і назавжди явлений нам Христом, засвідчує, що сутність справжнього смислу, який освітлює і скеровує життя, завжди має сприйматися нами лише як наслідок чудесного і таємничого, такого, що відбувається тут і тепер,

перетворення самого буття силою любові, тому що “Бог є любов!” (1 Ів. 4: 8). Але справедливе й зворотнє: і таїна, і неповторність життя та буття відкриваються й існують для нас, учнів та вчителів, лише остільки, оскільки ми здатні відчувати, передбачати потенцію безконечності смислу, закладену в них. Без цього таїна не буде сприйнята нами як Таїна – ми спостерігатимемо нудну, безрадісну поверхню речей і, не дай Бог, задовольнитимемося цим.

Із сказаного – три дуже простих висновки-побажання.

По-перше, усім нам, в будь-яких ситуаціях життя, мабуть, не варто було б забувати про наше споконвічне покликання учнівства.

По-друге, особливо це стосується тих, хто обрав для себе тяжку, але вдячну стежку учительства, – не втрачати здатності бути й відчувати себе учнем, здатності жертвовно й безоглядно розділяти зі своїми учнями їхні пошуки, велику й ніколи не підвладну для пізнання до кінця драму людського життя.

По-третє, пройти етап учнівства-школярства і час від часу повертатися до його досягнень корисно й необхідно для кожного, а в наш час – тим більше. Проте в будь-якому випадку ліпше вчитися не за шпаргалкою, а бути учнем допитливим, наполегливим у своєму пошуку. І нехай допоможе нам в цьому Господь.

ПРИМІТКИ

¹ Див.: Аверинцев С.С. Поэтика ранневизантийской литературы. – М.: Гл. ред. вост. лит-ры изд-ва “Наука”, 1977. – 320 с.

² Там же. – С. 174.

³ Гайдеггер М. Бытие и время. – М.: “Ad Marginem”, 1997. – С. 16.

⁴ Бахтин М.М. Из записей 1970 – 1971 годов // Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – С. 350.

⁵ Див., напр.: Батищев Г.С. Введение в диалектику творчества. – СПб.: РХГИ, 1997. – С. 325–331 та ін.; його ж: Диалектические строки /серия Б// Философская и социологическая мысль. – 1993. – № 4. – С. 79, 84.